

ВПЛИВ ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИХ МОВНИХ СИМВОЛІВ НА ФОРМУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СКЛАДУ ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКОГО ПЕРІОДУ

В. І. Школяренко,

Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка

Реферат. У дослідженні фразеологічної картини світу давньовірхньонімецького (двн.) періоду особливий інтерес викликають відчуття людини в навколишньому світі. Час і простір відіграють за всіх часів найважливішу роль у картині світу. Специфіка сприйняття просторових відносин визначається умовами життя народності в конкретний історичний період. Відсутність єдиного політичного центру в Німеччині в VIII-XI ст. і економічна роз'єднаність призвели до того, що людина пересувалася в основному в межах певної місцевості. Географічний (у широкому розумінні) і релігійний простір тісно перепліталися. Середньовічний християнин протиставляв свій позитивний світ чужому негативному, нехристиянському. Тому відчуття людини себе в просторі розглядається також в релігійному дискурсі. Поняття часу відзначається складною семантикою й містить у собі час релігійний, природний, аграрний. Лінійний розвиток часу протиставляється циклічному.

Ключові слова: національна фразеологічна картина світу, давньовірхньонімецька мова, усталене словосполучення.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сприйняття етносом навколишнього світу відбувається під впливом розчленованого попередніми поколіннями етнічних мовних особистостей синкретичного об'єктивного просторово-часового континууму. Класифікаційна діяльність етносу, зокрема номінативна, зумовлена етнічно детермінованою пізнавальною діяльністю поколінь. Називаючи предмет чи явище, представники етносу роблять його надбанням етнічного мислення, дискретизуючи єдиний світ відповідно до важливих для них суб'єктивних класифікуючих ознак. Національну фразеологічну картину світу розуміємо як виражене фразеологізмами певної мови світовідчуття і світорозуміння етносу, вербалізовану інтерпретацію мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі. Об'ємність фразеологічної мікросистеми пояснюється важливістю сприйняття її в ієрархії пізнавальних процесів. За допомогою сприйняття мовні засоби передають об'єктивно існуючі просторово-часові відношення між предметами та явищами. На матеріалі нашої вибірки підтверджена залежність темпоральної інтерпретації подій людиною від співвідношення простору цих подій із перцептивно-психологічним простором людини. Відповідно, актуалізовані в образах-еталонах фразеологічних одиниць (ФО) ознаки є характерними (ймовірнісними) і немотивованими, а за сенсорною ознакою – перцептивними (зоровими) та психологічними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Сприйняття етносом навколишнього світу відбувається під сильним впливом розчленованого попередніми поколіннями етнічних мовних особистостей синкретичного об'єктивного просторово-часового континууму. Класифікаційна діяльність етносу, зокрема номінативна, зумовлена етнічно детермінованою пізнавальною діяльністю поколінь [1, с. 180-181]. Називаючи предмет чи явище, представники етносу роблять його надбанням

етнічного мислення, дискретизуючи єдиний світ відповідно до важливих для них суб'єктивних класифікуючих ознак. Причому вибір цих ознак, на перший погляд цілком випадковий, значною мірою глибоко детермінований „... рівнем пізнавальної діяльності народу, його психічними особливостями, ладом мислення, уподобаннями, що в свою чергу залежить від матеріальних умов його життя” [2, с. 98]. На думку Ф. С. Бацевича, це спричинено, з одного боку, специфікою природно-кліматичних умов, способами господарювання, контактами з іншими народами, впливом релігії, рівнем культурно-цивілізаційного розвитку тощо, а з іншого, – вдачею, темпераментом, ментальністю, національним характером народу [3, с. 261].

За І. О. Голубовською семантичне „ картування”, тобто первинна лексикалізація понять, часто-густо пов'язане з проляганням меж між поняттями-корелятами в різних місцях просторово-часового континууму. Так, в українській та російській мовній свідомості поняття *удень* (рос. *днём*) асоціюється з проміжком часу від дванадцятої години дня до п'ятої вечора, тобто фокус цього часового концепту досить розмитий, визначений неточно. Інша картина в англійській мові: *in the afternoon* означає проміжок часу від дванадцятої до другої-третьої години дня. Китайська мова цей період доби категоризує дуже чітко: *xia wu* означає „о другій годині дня”. Російське *утро* і український *ранок* імплікують період часу від четвертої ранку до дванадцятої години дня, а їхній англійський еквівалент *morning* членує часовий континуум інакше: англійський ранок дорівнює половині доби, позначаючи час від дванадцятої години ночі до дванадцятої години дня: *one o'clock in the morning* – „перша ніч”, *two o'clock in the morning* – „друга година ночі”, *three o'clock in the morning* – „третя година ночі”, *four o'clock in the morning* – „четверта година ранку”. Що стосується співвідношення ранку й ночі в китайській мові, тут можна висловити лише гіпотетичні судження, оскільки китайська мова не категоризувала номена *ніч* (кит. *ye*) як позначення нічного проміжку доби. Можна лише припустити, що фокус китайського ранку вищий, ніж фокус „середньоевропейського ранку”. Так, вже на початку шостої години ранку парки Тайбея (столиці Тайваню) наповнюються групами людей, які займаються традиційними китайськими гімнастиками – *qigong* і *taiqiquan*, крім того, обідати в Китаї прийнято з дванадцятої години дня до першої години, що також свідчить на користь існування „високого” фокусу ранку в китайському культурному ареалі. Тлумачні словники не фіксують такої інформації, тому з метою верифікації фокусів часових періодів ми зверталися до мовної компетенції інформантів – носіїв англійської та китайської мов [1, с. 84-85].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Актуальність дослідження визначається відсутністю спеціальних робіт, присвячених розвитку ФО давніх періодів формування німецької мови в діячності. Розгляд фразеологізмів вперше співвіднесено з історією культури народу дavn. періоду. На більшу увагу заслуговують, на нашу думку, ті усталені словосполучення (УС), що ґрунтуються на давніх поглядах і повір'ях, загальних для індоевропейських народів, тому що із затемненням давніх вірувань і вимиранням забобонів фразеологізми втрачають зміст і стають незрозумілими. З огляду на це розгляд досліджуваних УС послідовно співвідноситься з історією культури індоевропейських народів і здійснюється на основі певних лексико-семантичних моделей (лексико-семасіологічних універсалій).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – визначення впливу системи просторово-часових символів давн. періоду на становлення ФО німецької мови.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Просторово-часові символи служать засобом

аксіологічної орієнтації світу, його упорядкування й гармонізації, наслідком чого стає забезпечення нормальних умов для „переживання” життя. У двн. період одні язичницькі свята призначалися на період безпліддя й темряви, а інші відзначалися в сезон сонця з його теплом, світлом і врожаєм. Тому під час обрядів та ігор старий рік вбивали, топили, вішали, кидали зі скелі, а новий рік прикрашали квітами, одружували, робили царем весну, літо. У другому випадку були поширені обряди очищення (хет. *arr-* „очищувати”, „очищувати вогнем”). Ці обряди проводилися з народженням нового сонця. У стародавніх людей весна асоціювалася з чистотою й молодістю. Обряди з метою очищення називаються люстраційними. Люстрація полягала в русі навколо предмета, який потребував очищення. Крім того, люстрація була обрядом, до якого входили об’єкти, що втілювали гріх у космічному значенні – темряву, морок: тох. *or-kām* „Finsternis”, тох. *ar-kant, er-kent* „schwarz” та і.-є. *ero-* „Bock”, лат. *aries* „Widder”. Давні арійці розрізняли рік, з одного боку, завдяки безпліддю й посухам, а з іншого боку, – завдяки дощам (період посухи і період дощів): і.-є. *ar-* „горіти, палити, сушити”, але і.-є. *rei-* „текти, зрошувати” [4, с. 243].

У давнину рік (двн. *jār* „Jahr” – двн. *YC sār des anderen jāres* „im folgenden Jahr”, *al daz jār, allaz daz jār, ubar jār* „das ganze Jahr hindurch”, *bī jārōn, bī jārōn* „Jahr für Jahr”, *bī jāre* „die Jahre hindurch”, *bī jārōn* „im Laufe der Jahre”, *jāres umbiwerf, jāres umbiwerft, jāres umbiwerft* „Kreislauf des Jahres” [5, S. 416]) зображався у вигляді змії (бретон. *aer* „змія”). Це значення співвідноситься з і.-є. *ei-* „рухатися”, *ai-* „горіти”, *aiu-* „життєва сила” (божественна сила вогню), *ei-* „колір, фарба” (кольорові кола, „чакри” вогню), *ei-* „вогняна вертикаль, вогняний стовп”. Символ змії одночасно містить ідею руху (і.-є. *er-* „рухатися”, д. півн. *arna* „рухатися”), неперервності (і.-є. *iaro-* „приєднуватися”), вічного повернення: рік у давні часи символізував коло (і.-є. *ar-*, *uar-* „коло”), яке повторювало цикли природи. Одна половина (і.-є. *ar-* „бік”) змії була чорною, а інша – білою. Біла половина символізувала „чоловіче півріччя”, „півріччя духу”, яке триває від осіннього рівнодення до весіннього рівнодення і середина якого (тобто зимове рівнодення) вважалася „воротами Бога”. Чорна половина була символом „жіночого півріччя” (і.-є. *s-ar-*, *s-or-* „жінка”, *ar-* „блискучий, білий”, але тох. *ar-kant* „чорний”), яке тривало від весіннього рівнодення і середина якого (літнє сонцестояння) мала назву „ворота людей”: і.-є. *ar-* „чоловічий”, „чоловік” (також з преформантом: лат. *vir*, гот. *wair* „чоловік”).

Змія, яка кусала свій хвіст (символ року), мала форму кола й втілювала поєднання хтонічного світу з небесним – неба і землі, добра і зла, дня і ночі. Крім того, змія, що кусає свій хвіст, символізувала колесо існування (*samsara*), тобто вічну циклічність, вічне повернення до попереднього стану, безкінечне коло відроджень і повторів, постійне повернення до смерті: і.-є. *ar-* „рухатися”. У давнину розрізняли дві пори року – теплу (літо) і холодну (зима): і.-є. *gher-* „горіти”, *ghel-* „замерзати”.

Назви пір року нерідко співвідносяться з назвами живота й внутрішніх органів. Живіт у язичників вважався центром вогню, причому поняття „горіти” за енантіосемією корелювало з поняттям „бути холодним, морозити”: і.-є. *ar-* „горіти, палити, сушити”, але д. півн. *ari* „рік”; гот. *wintrus* „зима”, лат. *venter* „живіт”, лат. *botulus* „кишки”, але валлій. *blwydd, blwyddyn* „рік” [4, с. 243-245].

Значення „кінець” (не тільки в просторовому, а й у часовому розумінні) співвідноситься зі значенням „горіти”, яке за енантіосемією переходить у значення „згасати, перестати горіти”, „закінчити, дійти кінця” (значення „запалити, горіти” пов’язується зі значенням „бити, висікати вогонь”): пор. і.-є. *and-* „горіти”, „вогонь”, *ghel-* „горіти”, авест *karana-* „кінець” *ker-* „горіти”, і.-є. *dau-* „горіти”, бретон. *diwez* „кінець”. Двн. *enti* „кінець” (двн. *YC zi entirōst* „am unteren Ende”, *zi entirōst* „bis ans Ende”, *enti tuon* „einer Sache ein Ende setzen”, *unenti sīn* „ohne Ende sein” [5, S. 198]), д. англ. *ende*, гот. *andeis*, д. півн. *endir* співвідносяться з і.-є. *e(n)dh-* „schneiden, stechen”,

„biegen, binden” (синкретична пара значень). Значення „кінець” безпосередньо пов'язане зі значенням „початок” (пор. д. інд. *adi* „початок”) і „перед” (хет. *hanza* „Vorderseite, Front”), а також „верх” (д. ірл. *ind* „Ende”). Типологічно порівнюваними є і.-є. *(s)ken(d)-* „schneiden, reißen”, *sek-* „schneiden”, *bher-, ghel-* „schneiden”, *ker-* „різати”, авест. *karana-* „кінець”, і.-є. *bhen-* „schneiden”, лат. *finis* „кінець”. Крім того, значення „кінець” має зв'язок зі значенням „рухатися”: лат. *finis* „кінець”, і.-є. *dhen-* „рухатися”, авест. *karana-* „кінець”, д. інд. *car-* „рухатися” [4, с. 114-115].

Двн. *tag* „Tag, Zeit, Tageszeit” (двн. УС *tages ding* „Versammlung”, *tag inti naht, giburtīg tag* „Geburtstag”) співвідноситься з д. інд. *dahati* „brennen, leuchten” (і.-є. *dhegh-* „brennen”), д. інд. *ni-dāgháh* „Hitze, Sommer” [4, с. 520].

Можна вважати, що двн. *māl* відображає поняття часу в давнину, що пов'язувалося з дією „життя – смерть”, яку символізувало поняття фарби: двн. *māl*, але і.-є. *mel-* „синій або червоний колір”; д. англ. *fāecere* „проміжок часу”, але д. англ. *fāh* „строкатий”; д. півн. *leið* „час”, але д. півн. *litr* „фарба”; д. інд. *kala* „час”, але і.-є. *kel-* „фарба”; тох. *preke* „час”, але і.-є. *perk-* „строкатий”. Двн. *māl* „Mal, Zeitpunkt, Zeit, Punkt, Fleck, Fleckchen, Pünktchen” (двн. УС *nū zu māle* (*nū* „nun, jetzt, also”), *zi anderemo māle* [5, S. 496]) походить від і.-є. кореня *mē-* „messen, abmessen, etw. abstecken” і корелює з лат. *se-mel* „einmal, das erstemal”, і.-є. *mai-* „schneiden, hauen”, і.-є. *mei-* „binden”, д. інд. *mālā* „Reihe, Serie, Sammlung”. Двн. *māl* відноситься також до і.-є. *mai-* „beflecken”, і.-є. *ei-* „фарба”: пор. і.-є. *lei-, kei-, pei-, rei-* „фарба, пляма від фарби”. На нашу думку, це слово може бути преформантним утворенням: двн. *māl*, і.-є. *al-* „рухатися”, і.-є. *al-* „різати, ділити, розсікати” (пор. д. англ. *s-æl* „час”, д. інд. *k-ala* „час”). Як нам видається, можливий зв'язок з і.-є. *mei-* „рухатися, пересуватися”, і.-є. *ei-* „рухатися” [4, с. 317-318].

Двн. *morgan* „Morgen, der folgende Tag, Frühe, Morgen (Landmaß)” (двн. УС *umbi mittan morgan* (*umbi* „um, an”), *inn morgan kweman* (*inna* „innerhalb”, *kweman* „kommen”) [5, S. 517]) походить від і.-є. кореня *mer-* „flimmern, funkeln” і співвідноситься з д. інд. *markah* „Verfinsterung der Sonne”, д. інд. *marici* „промінь світла”. Значення „світло” корелює зі значенням „гнути, переплітатися” (про язики полум'я): і.-є. *mer-* „biegen”, але і.-є. *mer-* „reiben, aufreiben” (терти, висікати вогонь”) [4, с. 338].

Ніч (двн. *naht* „Nacht, Abend” – двн. УС *hinaferro nahtes* „weit in die Nacht hinein”) метафорично зображалася у вигляді посудини, що поглинає світло, або корабля, який відвозив душі померлих у потойбічний світ (у давнину душа порівнювалася з вогнем): тох. *wse* „ніч”, але лат. *vās* „посудина”. В основі поняття „ніч” – „день” лежало поняття постійних всесвітніх катастроф і катаклізмів: порівн. прус. *neikaut* „wadeln”. Стародавні люди вірили, що відбувається постійна боротьба дня і ночі, світла і темряви: д. англ. *naegan* „атакувати”, хет. *ninink-* „піднімати війська”. При цьому малася на увазі війна хаосу, стихії та божественної гармонії. Ніч вважалася дочкою хаосу й матір'ю неба і землі: д. фриз. *noekje* „коханий”. Для язичників день і ніч були обличчям Бога, його очима, що дивляться на світ: і.-є. *ok-* „око” (д. інд. *an-ika* „обличчя”: і.-є. *an-* „Feuer; Seele”, *ok-* „Auge”).

Дихотомія „світло” – „темрява”, згідно зі світосприйняттям стародавніх людей, безпосередньо відповідає дихотомії „вогонь” – „вода”, а значення „рідина, вода” пов'язане зі значенням „п'ятьма, темрява”. Значення „п'ятьма, темрява” корелює зі значенням „народити” (темрява як репродуктивна властивість, подібна репродуктивним властивостям вогню і світла). Саме співвідношення значень „вогонь” – „вода”: „світло” – „темрява” визначає семасіологічний розвиток слів зі значенням „ніч”, „день”, „ранок”. З огляду на це, варто звернути увагу на синкретичні значення кореня „гнути, згинати, плести”, „бити, м'яти”, „висікати (вогонь)”, народжувати”: і.-є. *gen-* > *gn-ak-/gn-ek-* > *nak-/nek-* (без заперечення) *ank-/onk-/ak-/ek-/ok-/ag-/eg-/og-*. Отже, двн. *naht* „ніч” можна співвіднести з і.-є. *gnek-, nek-* (та, що

народжує”: символіка темряви і.-є. *nak-* „покривати”). Крім того, варто насамперед врахувати і.-є. *nak-*, *nok-* „згинати, огортати, ховати” (про ніч), а також „сковувати, стискати світло, день”, а також і.-є. *nak-* „гній, мокротиння, рідина”, „пітьма, морок”. Порівн. також: д. інд. *snih* „мокрый”, д. інд. *nihaka* „заливний дощ”; д. інд. *sneha* „жир; насіння”. Ніч сприймалася язичниками як час духовного очищення: порівн. д. інд. *nénekti* „wäscht, reinigt”. Вона уособлювала загибель, смерть, буття.

Індоевропейський корінь *nak-*, *ank-*, *onk-* „ніч” спочатку мав значення „накладати чари на світло” – „ніч”: тох. *yank-* „зачаровувати”. Як і пітьма, ніч у давнину пов'язувалася з первісним страхом перед невідомими явищами (порівн. хет. *nalihan* „страх; поклоніння Богу, якого боятися”), злом і силами пітьми. З іншого боку, ніч символізує зачаття, ріст, жінку, воду, сексуальність. Дуалістична єдність світла й темряви, необхідна для продовження роду, відбивається в китайському символі „інь-ян”: і.-є. *tem-* „schneiden”, тох. *tām-* „gebären”; д. інд. *ratri* „ніч”, але д. інд. *retas* „сперма”; і.-є. *dek-* „schneiden”, але і.-є. *tek-* „gebären”; двн. *āband* „Abend”, але кельт. *ab-*, *abu-* „вода, рідина”; і.-є. *and-* „вогонь, світло”, але д. інд. *andha-* „Finsternis”. На нашу думку, двн. *āband* „Abend” може походити від коренів, представлених кельт. *amb-* „час” та д. інд. *andha-* „темрява” (час темряви). Дихотомія „день” – „ніч” пронизана містикою руху й життя, що народжується: пор. д. інд. *nahūsa* „stammesverwandt”, церк. слов. *никняти* „проростати, рости”.

Згідно зі стародавніми уявленнями, ніч порівнювалася із птахом, що накриває крилами небо й землю: лат. *aquila* „орел”, але лат. *aquilus* „чорний, темний”; тох. *wse* „ніч”, але лат. *avis* „птах”; тох. *seri* „птах”, але лат. *sera* „вечір”, лат. *serus* „пізній”; і.-є. *der-*, *ter-* „темний”, але і.-є. *drob-* „птах”. Корінь *nak-*, *gnak-* може в і.-є. мові підлягати метатезі, а елемент *n-* випадає завдяки табу. Тому цікаво розглянути такі і.-є. корені: *ag-*, *ak-* „горіти, світлий, темний”, *ak-* „вода, рідина”; і.-є. *agh-* „вагітна”, д. півн. *uki* „диво” (чергування світла і темряви, дня і ночі як диво); і.-є. *eg-* „schwinden, abnehmen”, гот. *agis* „страх”. День і ніч – це метаморфози неба (д. інд. *nakah* „Бог”), тобто Бога (д. інд. *nakin* „Бог”, тох. *nakte* „Бог”). Ніч сприймалася в давнину як смерть дня, убивство дня: і.-є. *nek-* „убивати”, „смерть”; д. англ. *swield* „вечір, ніч”, але д. англ. *swiellan* „убивати”. Поняття ночі уособлювало досягнення багатства: і.-є. *enek-* „reichen, erreichen, erlangen”. Багатство символізувало надприродну силу та Бога: тох. *nakte* „Бог”. Ніч інтерпретувалася також як „зав'язування” світла чарами богів: д. інд. *nāhyati* „bindet”. Ніч і день пов'язувалися з небом, з небесними катаклізмами: д. інд. *nākah* „небо”. Відповідно до давніх міфопоетичних уявлень, боги ковтали сонце, після чого наставала ніч: і.-є. *nek-t* „ніч” складається з *n-* (табування поняття) та *ek-* „їсти, ковтати”; тох. *wse* „ніч”, але і.-є. *ues-* „їсти, ковтати”; прус. *bitai* „ввечері, вночі”, але валлій. *bwyta* „їсти, ковтати” [4, с. 348-351].

Поняття часу (двн. *stunta* „Stunde, Zeit, Zeitabschnitt, Zeitpunkt, Mal” – двн. УС *suma stunta* „eine gewisse Zeit”, *ēra stuntun* „einige Stunden vorher” [5, S. 695]) у давнину співвідносилось з поняттям народження (вічне народження часу): двн. *stunta*, але д. англ. *tudor* „дитина”, д. англ. *tydran* „народжувати”, д. англ. *tid* „час”; д. англ. *byre* „час”, але і.-є. *bher-* „народжувати”; гот. *peihs* „час”, але і.-є. *tek-* „народжувати”. Також варто врахувати лат. *tundere* „бити”, лат. *tondere* „різати” (семантичний перехід: „різати, поділяти”, „час”). У давнину розрізняли два види часу – профанний час, тобто час, який рухається, проходить (значення „рухатися” може виникати зі значення „рвати, різати” – порівн. лат. *tundere* „бити, різати”) і божественний, абсолютний час, тобто час, який „не проходить”, час, що зупинився. „Абсолютний час” уособлював цілісність, порівн. лат. *tōtus* „весь, цілий”.

З одного боку, цілком можливо, що двн. слово *stunta* спочатку позначало „період проходження сакрального дійства”, а потім „робота, праця, час роботи”: порівн.

д. півн. *stund* „Mühe, Arbeit, Streben”, а з іншого боку, двн. *tundan*, нім. *zünden* „запалювати” (сакральний вогонь). У цьому випадку значення „бити” могло переходити в значення „висікати вогонь”: і.-є. *dheg-* „горіти”; і.-є. *kel-* „горіти”, але д. інд. *kala* „час”; і.-є. *teg-* „горіти”, але гот. *peihs* „час”. Поняття часу може також співвідноситися з поняттям звуку: тох. *laute* „проміжок часу”, але двн. *lūta* „звук”. Час у давнину асоціювався з порядком, гармонією, серединою: д. інд. *tundi* „Nabel” (символ гармонії і божественного порядку). Час і вічність виступали як тотем: лат. *tutus* „sicher” і вважалися божественним дивом. Крім того, значення „час” пов'язане зі значенням „сприятливий”: д. півн. *pydr* „mild, freundlich”. Відповідно до традиційної етимології двн. *stunta* співвідноситься з назалізованим варіантом і.-є. кореня *stā-* „стояти”: „stehender Punkt, Haltepunkt (im Zeitlauf)”, „feststehende, festgesetzte Zeit, bestimmter Zeitraum” [4, с. 515-516].

Згідно з давніми уявленнями, всесвіт розміщується посередині світоустрою: тох. *uwār* „середина” + *eldh-* „середина” (порівн. д. інд. *ardha-* „середина”). Двн. *weralt* „Zeit, Zeitalter, Ewigkeit, Welt, Erde, Menschheit, Weltalter, Weltall, Menschengeschlecht” (двн. УС *weraltlīh* „irdisch, weltlich, vergänglich”, *weraltlīh girusti* „Aufbau der Welt”, *ūzanān weralte* „Weltall”, *diu frist disero weralte* „Alter dieser Welt”, *diu weralt alliu* „ganze Welt” [5, S. 860]) можна тлумачити як сполучення слів зі значенням „верх” („небо”, „верхній світ”) і „низ, пекло” (пекло в давнину уявлялося у вигляді рову, поглиблення й ототожнювалося із посудиною): і.-є. *uer-* „верх”, але алб. *varr* „могила” + і.-є. *aldje-* „посудина”. Вважалося, що всесвіт складається з першоелементів світобудови – води і вогню: тох. *war* „вода” (але і.-є. *uer-* „горіти, вогонь”) + шведськ. *eld* „вогонь” (порівн. і.-є. *lat-* „мокрый”); і.-є. *uel-* „kräftig sein” + д. півн. *Qld* „Lebenszeit; Zeitalter; Menschen”. Разом з тим важливо врахувати: тох. *wāl* „новий, молодий” (порівн. тох. *weil* „умирати”) + серб.-хорв. *leda* „новина” (лат. *letum* „Tod”, авест. *raeθ-* „Tod”). Світове дерево – уособлення всесвіту (порівн. д. інд. *varana-* „дерево”) + д. ірл. *leth* „сторона” (порівн. і.-є. *lendh-*, *lat-* „мокрый, вологий”). Рай поставав в уяві давніх людей у вигляді місця біля води: хет. *ra* „ріка”. Поняття всесвіту спочатку позначало поєднання твердого, зовнішнього (порівн. і.-є. *uer-* „brennen” > „hart”) і рідкого, м'якого (порівн. і.-є. *lat-* „рідкий, мокрий”). З огляду на це, варто також звернути увагу на такі значення: хет. *weritenu* „боятися Бога, почитати, поважати Бога, поклонятися Богу” + *lei-* „biegen, verehren”. Всесвіт, світоустрій у давнину уявлялися у вигляді кола: порівн. д. інд. *vartula* „коло”. Згідно з давніми віруваннями, всесвіт був створений Богом у результаті розриву хаосу: і.-є. *uer-* „розривати” (також „з'єднувати”) + і.-є. *lei-* „розривати” (також „з'єднувати”): порівн. д. сакс. *werold*, д. півн. *verQld* [4, с. 573-574].

Час (двн. *zīt* „Zeit, Zeitalter, Stunde, Zeitpunkt, Zeitmaß, Zeitspanne, Lebenszeit, Jahreszeit, passende Zeit, Gebetszeit, Fastenzeit” – двн. УС *zīt sāmen* „Zeit des Säens”, *in zītogilīh*, *io in zītogilīh* „zu jeder Zeit”, *wintirīg zīt* „winterliche Zeit”, *alle zīte* „allezeit, jederzeit”, *in zīt* „rechtzeitig” [5, S. 893]) сприймався в давнину як безперервне народження: порівн. д. англ. *tydran* „народжувати”. Типологічно порівн.: і.-є. *tem-* „schneiden” – тох. *tām* „gebären” – двн. *zīt* „Zeit”; і.-є. *dek-* „schneiden” – гот. *peihs* „Zeit” – і.-є. *tek-* „gebären, erzeugen”; і.-є. *bher-* „schneiden” – д. англ. *byre* „Zeit” – двн. *beran* „народжувати”. Поняття часу співвідноситься з поняттями вогню, світла (порівн. д. інд. *didyati* „brennen”, д. англ. *dyð* „кресало”) і звуку (порівн. д. півн. *peyta* „звук”). Стародавні люди поділяли час на „гарний” (підходить для виконання тих чи інших робіт – полювання, риболовлі, звертання до Бога: порівн. д. півн. *tidr* „angenehm”; д. півн. *teiti* „Freude, Heiterkeit”) і „поганий” (час, коли з'являється „нечиста сила”: порівн. нім. *tadeln* „псувати”) [4, с. 593].

Двн. слово *wintar* „Winter” (двн. УС *den wintar leiten, den wintar irleiten* „den Winter verbringen”, *des wintares* „im Winter”, *ēristo wintar* „Winteranfang” [5, S. 875]) корелює з гаел. *vindo-*, д. ірл. *find* „білий”. Крім того, розглянуте слово співвідносять з

i.-є. *ued-*, *ūd-* „вода” (з назалізацією) у значенні „мокра пора року”: двн. *wintar* „зима”, але д. англ. *waeter*, д. сакс. *watar* „вода”: „*nasse Jahreszeit*”: i.-є. *au(e)-* „benetzen, befeuchten, fließen”. Двн. слово *wintar* пов'язують з двн. *winstar*, д. англ. *winstre*, д. півн. *vinstri* „лівий” („*von Süden, von rechts abgewendet*”).

З огляду на той факт, що слово зі значенням „горіти, гарячий” в індоєвропейській мові може вживатися в протилежному значенні „холодний”, можна припустити зв'язок розглянутого слова з i.-є. *uei-* „згинатися, переплітатися” (про язики полум'я): i.-є. *eu-s* „горіти”; з розширником *-to* і з назалізацією одержуємо корінь *ue-n-t* „brennen”: порівн. хет. *wantai* „brennen”. Значення „горіти, гарячий” могло переходити в значення „холодний”. Варто звернути увагу на те, що слова зі значенням „холод, зима” безпосередньо пов'язані зі словами, які мають значення „внутрішні органи черевної порожнини”. Тому двн. *wintar* „зима” можна зіставити з лат. *venter* „живіт”, лат. *uterus* „матка”. В антропоморфній моделі всесвіту живіт вважався центром вогню і душі.

Поняття вогню співвідноситься з поняттям божественного явища (зима і літо вважалися в давнину божественними явищами): двн. *wintar* „зима”, але тох. *wantare* „явище, створене Богом, річ”; двн. *warm* „тепліший”, але тох. *wram* „явище, річ”. Оскільки слово *Winter* у деяких давніх німецьких мовах (давньоанглійській, давньопівнічній) могло означати не тільки „зима”, але й „рік”, можна вважати, що воно співвідноситься з i.-є. коренем *uet-* „рік”, пов'язаним з i.-є. *at-*, *ater-* „вогонь” (дві пори року, що розрізнялися в давнину, – літо і зима – відповідно означали „гарячий вогонь” і „холодний вогонь”). Цікаво, що рік давні люди уявляли у вигляді згорнутої змії: порівн. двн. *wintan* „winden” – „згортатися” [4, с. 583-584].

Поняття дороги, шляху в давнину мало магічне значення. Двн. *weg* „Weg, Straße, Bahn, Gang, Zugang, Reise, Pfad” (двн. *УС zi wege bringan* „auf den rechten Weg bringen”, *zi wege rihten* „auf den rechten Weg führen”, *birihten zi wege* „auf den rechten Weg kommen” [5, S. 845]) співвідноситься з двн. *wahan* „палити”, тох. *wak* „розривати”, i.-є. *ua-k*, *ua-g* „schneiden, schlagen, reißen”, i.-є. *lek-* „різати”, *ueik-* „schneiden, aussondern” (дорогу колись прокладали шляхом вирубування або випалювання лісу). Поняття дороги, шляху тоді мало магічне значення. Рух по дорозі нерідко ототожнювався з поняттям зла або добра: д. інд. *juti* „рухатися”, але двн. *gut* „хороший”; д. півн. *leid* „дорога”, але двн. *lidan* „страждати”. Крім того, двн. *weg* співвідноситься з i.-є. *uegh-* „рухатися” [4, с. 565].

В *УС smal pfad* двн. *pfad* „Pfad, Weg” співвідноситься з i.-є. *pat-* „розколотий космос, ущелина”, *leg-* „різати, рвати”, *kel-* „ламати, різати”. Деякі вчені вважають це слово іранським запозиченням (авест. *pantha* „дорога”, д. інд. *panthah* „дорога”), проте прус. *pintis* „дорога”, лат. *pons* „міст”. Двн. *smal* „schmal, klein, dünn, schlank, zart, mager, winzig, gering, gewöhnlich”, гот. *smals*, лат. *malus* „поганий” („маленький”), д. англ. *meltan* „плавити” відносяться до i.-є. *mel-* „zermalmen, zerreiben, schwach”. Можливий також зв'язок з i.-є. *mel-* „горіти”, „згорілий, маленький” [4, с. 375].

Отже, простір у давнину ототожнювався з рухом, який мав два напрямки – добро та зло. Час асоціювався з порядком, гармонією. Час і простір вважалися тотемом. Поняття часу пов'язувалося в давн. період з язичницькими уявленнями про день і ніч, світло і темряву, їхнє постійне чергування й безперервність цього процесу. Стародавні люди вірили в те, що відбувається постійна боротьба дня і ночі, світла і темряви.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Часові й просторові поняття визначені тією культурою, до якої належить людина. Релігія більшою чи меншою мірою проникає в усі сфери життя й забарвлює кожен елемент культури, тому перебування людини VIII-XI ст. у часі й просторі треба розглядати крізь призму релігійних уявлень. Природним є також зв'язок релігії з темами „життя” і „смерть”, які встановлюють взаємовідношення людини й навколишнього

світу. Дослідження системи просторово-часових символів двн. періоду для вираження природних явищ нерозривно пов'язане із з'ясуванням особливостей морального, соціально-історичного й духовно-культурного досвіду носіїв двн. мови як найважливішого екстралінгвального фрагмента дійсності, який по-своєму відображається в цілісній мовній картині світу народу. Проведене дослідження відкриває нові перспективи вивчення ФО як у синхронії на більш ранніх етапах, так і в діяхронії німецької мови. Щодо історичної фразеології німецької мови маємо на увазі подальше обсервування закономірностей, властивих фразеологізмам як комплексним номінативним знакам із позицій лінгвокультурологічного підходу.

SUMMARY

The article is closely connected with the definition of peculiarities of space-time experience of the speakers of Old High German language as one of the most important extralingual fragment of reality. The usage of this approach can give a complete picture of national-cultural peculiarities of phraseological system of German of VII-XI centuries. National-cultural factors relevant for formation of phraseological world representation of Old High German period have been determined.

Keywords: national phraseological world representation, Old High German language, set expression.

РЕЗЮМЕ

В статье отмечается особая роль пространственно-временных языковых символов в процессе формирования фразеологического состава немецкого языка в VIII-XI веках; определяются универсальные факторы, общие для становления фразеологизмов этого исторического этапа развития немецкого языка, и специфические, зависящие от черт немецкого языка и особенных условий его исторического существования.

Ключевые слова: национальная фразеологическая картина мира, древневерхненемецкий период, устойчивое словосочетание.

Список літератури

1. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу. – Київ: Логос, 2004. – 284 с.
2. Воробьёв В.В. Лингвокультурология в кругу других гуманитарных наук // Русский язык за рубежом. – 1999. – № 2 – 3. – С. 76 – 82; С. 95 – 101.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Бацевич Ф. С. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2004. – 344 с.
4. Маковский М. М. Этимологический словарь современного немецкого языка / Маковский М. М. – М. : Изд-во „Азбуковник”, 2004. – 630 с.
5. Köbler G. Neuhochdeutsch-althochdeutsches Wörterbuch (PDF) [Електронний ресурс] / Gerhard Köbler. – 2006. – 925 S.